

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

راهنمای تکمیل طرح تفصیلی پایان نامه و رساله علمی

اولین و مهم‌ترین مرحله انجام هر تحقیق یا پژوهش نظام‌مند؛ از جمله پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشگاهی تدوین طرح تحقیق یا طرح‌نامه است. بی‌تردید، اگر طرح تحقیق با دقت، تأمل، مطالعه و صرف وقت کافی تهیه شود، راه دشوار تحقیق بسیار آسان شده و پژوهشگر سریع‌تر و راحت‌تر به هدف خود دست می‌یابد.

در هر طرح‌نامه یا طرح تحقیق مؤلفه‌هایی وجود دارد که پژوهشگر باید آن‌ها را به خوبی بیان کند. مهم‌ترین مؤلفه‌های طرح تحقیق بر اساس طرح‌نامه‌های دانشگاه قرآن و حدیث بدین شرح است:

۱. عنوان پایان‌نامه / رساله؛ ۲. تبیین موضوع / بیان مسئله؛ ۳. پرسش‌های تحقیق؛ ۴. فرضیه‌های تحقیق؛ ۵. ضرورت و اهمیت تحقیق؛ ۶. اهداف تحقیق؛ ۷. پیشینه تحقیق؛ ۸. نوع تحقیق؛ ۹. روش تحقیق؛ ۱۰. پیش‌بینی سرفصل‌ها (سازماندهی پژوهش)؛ ۱۱. مهم‌ترین منابع (منبع‌شناسی پژوهش).

در این متن، هر یک از این مؤلفه‌ها به اجمال توضیح داده شده است تا پژوهشگر بتواند به هنگام تکمیل کاربردگر طرح‌نامه، آنها را به خوبی بیان کند.

۱. عنوان پایان‌نامه / رساله

عنوان نویسی، استاندارد خاصی ندارد، ولی برای انتخاب یک عنوان خوب باید این شاخص‌ها را مورد توجه قرار داد: اشاره به مسئله، رسا و صریح، درست‌ساخت، کوتاه، بدیع و با جهت‌گیری پژوهشی.

عنوان پایان‌نامه، افزون بر زبان فارسی، باید به زبان عربی و انگلیسی دقیق هم ترجمه شود.

۲. تبیین موضوع / بیان مسئله

در این بخش از طرح تحقیقاتی باید تصور خود را از موضوع (در پژوهش موضوع‌محور) یا مسئله تحقیق (در پژوهش مسئله‌محور) به‌طور روشن و متمایز بیان کرد.

در بیان موضوع باید در باره سه مطلب توضیح داده شود:

الف. تبیین موضوع و تشریح مشکل و مسئله اصلی؛

ب. تبیین سنخ مسئله (کلامی، فلسفی، تاریخی، فقهی، تفسیری، میان‌رشته‌ای)؛

ج. تعیین ابعاد موضوع و تبیین محدوده و ویژگی‌های مسئله تحقیق.

برای بیان بهتر مسئله تحقیق باید به این نکات توجه کرد:

- بین مسئله تحقیق و موضوع تحقیق فرق است. موضوع تحقیق عام و کلی است؛ اما مسئله تحقیق، خاص و فرعی از فروع موضوع است. مسئله تحقیق، پرسشی است که در ذهن پژوهشگر درباره یک پدیده، مشکل و معضل دینی، فلسفی، فقهی، فرهنگی، اجتماعی و... ایجاد می‌شود و پژوهشگر به دنبال پاسخ‌گویی به مسئله با طرح سؤال و چارچوب نظری و فرضیه و پاسخ حدسی به آن است.

- مسئله تحقیق در رساله‌های علمی دکتری عناوین خاص یا اخص همان موضوعات - با رویکرد نقد و بررسی و یا بررسی تطبیقی دیدگاه‌ها و یا بیان موانع و راهکارها و... با ارائه دیدگاه شخصی بر اساس ضوابط و بیان ادله آن - است که مورد بررسی و واکاوی قرار می‌گیرد تا منجر به بیان دیدگاه جدید یا طرح و اثبات یک فرضیه و یا نقد عالمانه نگاه پیشینیان و ارائه یافته جدید و... باشد. از این رو با توجه به تفاوت‌هایی که بین موضوع و مسئله خاص و اخص وجود دارد، لازم است در پیشینه ابتدا به پیشینه موضوع و یا موضوع خاص و آنگاه به پیشینه مسئله تحقیق اگر اخص باشد، پرداخته شود.

- فرایند عملیاتی تحقیق مسئله‌محور عبارت است از:

الف. مواجهه با مشکل؛

ب. تبدیل مشکل به مسئله؛

ج. سنخ‌شناسی مسئله؛

د. تجزیه مسئله به سؤال اصلی و فرعی؛

ه. تهیه ساختار منطقی مسئله.

۳. پرسش‌های تحقیق

پرسش‌های تحقیق، شامل پرسش اصلی و پرسش‌های فرعی است. پرسش اصلی، اصل و منشأ شکل‌گیری پژوهش و ناظر به هدف اصلی است که عنوان پایان‌نامه یا رساله علمی نیز می‌باشد و باید به گونه‌ای طرح شود که پاسخ آن متوقف بر انجام تحقیق باشد.

پرسش‌های فرعی برگرفته از ابعاد سؤال اصلی و ناظر به اهداف فرعی است که عنوان برای فصول یا زیرفصل‌های پایان‌نامه یا رساله علمی می‌باشد و باید به‌گونه‌ای طرح شود که پاسخ هر یک از سؤالات فرعی یک فصل یا زیر فصل‌های مهم را تشکیل دهد؛ بنابراین به تعداد سؤالات فرعی، تحقیق دارای فصل یا زیر فصل خواهد بود.

توجه: طرح اصلی و یا پرسش‌های فرعی با کلمه «آیا» که پاسخ آن «بله» یا «خیر» است، جایز نیست.

۴. فرضیه‌های تحقیق

فرضیه، پاسخ حدسی به پرسش تحقیق است. پاسخ حدسی بر دو گونه است:

الف. «فرضیه توصیفی» یا «شبه فرضیه»: اگر پاسخ حدسی در باره وجود یا عدم وجود یک پدیده یا یک متغیر باشد، به آن «فرضیه توصیفی» یا «شبه فرضیه» گفته می‌شود؛ مانند پاسخ حدسی به پرسش‌های مربوط به موضوعاتی همچون: «امانت‌داری در نهج البلاغه» یا «صدق رفتاری در نهج البلاغه» و مانند آن.

ب. فرضیه علمی و حقیقی: اگر پاسخ حدسی، ناظر به پرسش‌های مربوط به ارتباط دو متغیر از نظر شدت و ضعف در همبستگی یا رابطه علی و معلولی (جزء العله و یا تمام العله) بین دو متغیر یا مقایسه میزان تأثیر یک یا چند متغیر بر یک یا چند متغیر دیگر باشد، به آن فرضیه علمی و حقیقی گفته می‌شود. انواع فرضیه علمی و حقیقی به این شرح است:

- فرضیه همبستگی: اگر پاسخ حدسی، ناظر به پرسش‌های مربوط به ارتباط دو متغیر از نظر شدت و ضعف در همبستگی باشد، به آن «فرضیه همبستگی» می‌گویند؛ مانند پاسخ حدسی به پرسش‌های مربوط به موضوعاتی همچون: «همبستگی مشکلات روانی با گرایش به اعتیاد» یا «همبستگی نماز با دوری از فحشا و منکر»؛

- فرضیه علی و معلولی: اگر پاسخ حدسی، ناظر به پرسش‌های مربوط به رابطه علی و معلولی (جزء العله و یا تمام العله) بین دو متغیر باشد، به آن «فرضیه علی و معلولی» می‌گویند؛ مانند پاسخ حدسی به پرسش‌های مربوط به موضوعاتی همچون: «تأثیر هوش در پیشرفت تحصیلی» یا «تأثیر گناه بر نزول بلا»؛

- فرضیه تفاوتی: اگر پاسخ حدسی، ناظر به پرسش‌های مربوط به مقایسه میزان تأثیر یک یا چند متغیر بر یک یا چند متغیر دیگر باشد، به آن «فرضیه تفاوتی» است؛ مانند: پاسخ حدسی به پرسش‌های مربوط به موضوعاتی همچون: «تفاوت تأثیر دو روش تدریس بر دانش آموزان» یا «تفاوت میزان تأثیر دو نوع حکومت الهی و غیرالهی در دین‌مداری مردم».

ممکن است گاهی تحقیق دارای فرضیه فرعی هم باشد که ناظر به سؤالات فرعی است.

۵. ضرورت و اهمیت تحقیق

در بیان ضرورت تحقیق باید به این موضوعات پرداخته شود:

الف. این مسئله چرا باید انجام شود؛

ب. چرا باید در این مقطع انجام شود؛

ج. چه مشکلی را حل نموده و چه تأثیری در پیشبرد علوم و دستیابی به اهداف (بنیادی، توسعه‌ای یا کاربردی) دارد.

۶. اهداف تحقیق

اهداف تحقیق به دو دسته، اهداف علمی و اهداف کاربردی (عملی) تقسیم می‌شود. مراد از اهداف علمی، دستاوردهای علمی مورد انتظار از پژوهش است که می‌تواند بسته به نوع پژوهش متفاوت باشد. در یک پژوهش، گاه صرفاً در پی توصیف و تبیین (چیستی) یک موضوع یا یک پدیده فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و...؛ گاه در پی بیان فلسفه و علت (چرایی) وجود یک موضوع یا وقوع یک پدیده و گاه در پی بیان راه حل یک مشکل یا رفع یک آسیب (چگونگی) هستیم و به همین دلیل، هدف علمی هم که برای پژوهش ذکر می‌شود، متفاوت خواهد بود.

مراد از اهداف کاربردی (عملی) هم دستاوردهای عینی و ملموس کاربردی است که می‌تواند ارائه راهکار برای حل یک مشکل اجتماعی یا معضل حقوقی و قانونی باشد و می‌تواند ارائه راهکاری برای تولید یک محصول جدید یا حل یک مشکل در عرصه تولید و صنعت.

۷. پیشینه تحقیق

لازم است این موارد در پیشینه تحقیق منعکس گردد:

الف. ارائه گزارش نسبتاً مبسوط و دقیق از منابعی که پیش از این به صورت جزئی یا کلی در قالب‌های مختلف مقاله (کاغذی یا رایانه‌ای)، پایان‌نامه و کتاب در موضوع یا مسئله مورد نظر نگاشته شده است.

در ارائه این گزارش باید به این نکات توجه کرد:

- بهترین راه برای آشنایی با پیشینه پژوهش مورد نظر مراجعه به پایگاه‌های اطلاع رسانی ذیل با کلیدواژه‌های پژوهش است:

مقالات: پایگاه اطلاع رسانی نورمگز به نشانی:

<https://www.noormags.ir/>

پایان‌نامه‌ها: پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج)، به نشانی:

<https://ganj-beta.irandoc.ac.ir/#/>

- در بیان پیشینه تحقیق، ابتدا باید مشخصات کتابشناختی اثر به صورت دقیق و کامل و شامل این اطلاعات درج شود:

مقاله: نام و نام خانوادگی نویسنده، عنوان کامل مقاله داخل گیومه، نام نشریه، دوره و سال نشر، شماره، تاریخ نشر، شماره نشریه، شماره صفحه.

پایان نامه: نام و نام خانوادگی دانشجو، عنوان کامل پایان نامه / رساله، مقطع تحصیلی، رشته، نام دانشگاه و دانشکده، نام شهر، تاریخ دفاع.

کتاب: نام و نام خانوادگی نویسنده، عنوان کامل کتاب، نوبت چاپ: محل نشر، ناشر، تاریخ نشر.

ب. تبیین دقیق و شفاف تفاوت مهم و اساسی تحقیق حاضر با آن منابع (موارد نوآوری تحقیق)

۸. نوع تحقیق:

تحقیق، به سه اعتبار تقسیم می شود، به اعتبار هدف، به اعتبار موضوع و به اعتبار گستره.

الف. تحقیق، از نظر هدف به سه نوع تقسیم می شود: بنیادی، کاربردی یا توسعه ای

یک. پژوهش بنیادی، پژوهشی است که به موضوعات زیر بنایی و نظری صرف مربوط است و در پی شناخت و کشف روابط بین پدیده ها و درک اصول و قوانین علمی کلی است و گاه نیز زیر ساختی برای تحقیقات کاربردی است.

دو. پژوهش کاربردی بر داده ها و نتایج تحقیقات بنیادی تکیه دارند و در پی دستیابی به اصول و قواعدی هستند که بتوان آنها را در عمل و اجرا به کار بست. این نوع از تحقیقات در پی شناخت علل مشکلات و حل آنها هستند و کاربردی فراگیر دارند و نتیجه آن زیر ساخت و مبنای پژوهش در تحقیقات توسعه ای است. مانند: علل افت تحصیلی دانشجویان با وجود گسترش امکانات آموزشی، رفاهی و برنامه ریزی گوناگون.

سه. پژوهش توسعه ای، یا به دنبال ارتقای وضعیت از موجود به مطلوب و گسترش مرزهای دانش و توسعه گستره یک نظریه یا اثبات آن با فرضیه جدید یا نقد و اصلاح نظریه به کار گرفته شده است (در تحقیقات نظری) و یا در پی شناخت راه های بهبود یا افزایش تولید و روش های جدید تولید و خدمات بوده و عمدتاً متوجه نوآوری در فرایندها، ابزارها و محصولات در یک زمان و مکان خاص (در تحقیقات غیرنظری) مانند: راه های ارتقای علمی دانشجویان رشته حقوق.

ب. تحقیق از نظر موضوع نیز به سه نوع تقسیم می شود: موضوع پژوهی، مسئله پژوهی و متن پژوهی.

یک. موضوع پژوهی، تحقیقی است که با هدف تبیین و توصیف یک موضوع فقهی، حقوقی، کلامی، فلسفی، تاریخی و ... انجام و دیدگاه های موجود درباره آن موضوع، گردآوری، تحلیل و جمع بندی می شود.

دو. مسئله پژوهی، تحقیقی است که با هدف پاسخ‌گویی به يك سؤال مشخص پاسخ نیافته یا پاسخ منقح نیافته مطرح در حوزه علمی مورد نظر انجام می‌شود.

سه. متن پژوهی، ترجمه، تحقیق یا تصحیح يك متن یکپارچه از انواع تحقیق متن پژوهی است.

ج. تحقیق از نظر گستره نیز به دو نوع تقسیم می‌شود:

یک. درون رشته‌ای، این نوع پژوهش صرفاً در زمینه موضوعات مربوط به يك رشته علمی خاص انجام می‌شود.

دو. میان رشته‌ای، این نوع پژوهش در زمینه موضوعات مشترك میان دو یا چند رشته علمی انجام می‌شود.

۹. روش تحقیق

تحقیق از نظر روش به پنج نوع تقسیم می‌شود: توصیفی و گزارشی؛ تبیینی و استدلالی؛ تحلیلی و انتقادی؛ تطبیقی یا مقارن؛ تلفیقی.

الف. پژوهش توصیفی و گزارشی؛ تحقیقی است که آنچه را که هست توصیف و تفسیر می‌کند و مبین وجود حالات، صفات، شرایط و ویژگی‌های اشخاص، اشیا، موقعیت‌ها و پدیده‌هاست که به منظور شناخت بیشتر وضعیت موجود یا کمک به فرایند تصمیم‌سازی انجام می‌شود. در این گونه از تحقیق از کلماتی همچون: چیست؟ چگونه است؟ چه است؟ استفاده می‌شود. مانند: سطح پیشرفت تحصیلات علمی دانشجویان چگونه است؟

ب. پژوهش‌های تبیینی و استدلالی و استنباطی؛ بیان صورت مسئله و احتمال‌ها یا دیدگاه‌های گوناگون و ارائه راه‌حل به صورت استدلالی و استنباط نتایج است که در آن ابعاد و زوایای پنهان یک مسئله به درستی روشن و نکات تازه‌ای از سوی محقق در باره مسئله تحقیق بیان می‌شود. تبیین، در حقیقت برداشت‌های بیشتر محقق از یک مسئله پژوهشی و توضیح و تفصیل بیشتر مسئله تحقیق است که با دسته‌بندی مطالب و بیان نکات تازه که حاصل تأمل علمی محقق است، حاصل می‌آید.

ج. پژوهش تحلیلی، انتقادی؛ بازخوانی و بازپژوهی و بیان ناراستی و کاستی‌های یک متن یا نظریه است که محقق پس از تبیین درست مسئله، به تجزیه و تحلیل اقوال پرداخته و با منطق و استدلال می‌کوشد آنها را مورد نقد و بررسی قرار داده از نظریه منتخب دفاع و نسبت به رد اقوال دیگر اقدام کند. پیش‌نیاز تحقیقات تحلیلی، تحقیقات تبیینی است.

د. پژوهش تطبیقی یا مقارن، بررسی یک مسئله پژوهشی از دو یا چند دیدگاه است که با نگاهی به تشابهات و تفاوت‌های دیدگاه‌ها انجام شده و دیدگاه مورد نظر با ادله عقلی و یا نقلی مورد تأیید و دیدگاه دیگر مورد نقد و ارزیابی قرار می‌گیرد. مانند: «توسل به اولیا از دیدگاه شیعه و وهابیت».

هـ. پژوهش تلفیقی، تحقیقی است که در آن محقق از روش‌های ترکیبی مانند توصیفی - تبیینی یا تحلیلی یا در یک بخش توصیفی و در بخش دیگر از روش تبیینی استفاده کند.

۱۰. پیش‌بینی سرفصل‌ها (سازماندهی پژوهش)

چینش مطالب پایان‌نامه و یا رساله علمی باید بر اساس ساختار ذیل باشد:

فصل اول: کلیات و مفاهیم

فصل دوم: ..... (عنوان فصل بر اساس پرسش فرعی اول تعیین می‌شود)

فصل سوم: ..... (عنوان فصل بر اساس پرسش فرعی دوم تعیین می‌شود)

فصل چهارم: ..... (عنوان فصل بر اساس پرسش فرعی سوم تعیین می‌شود)

ضمناً ریز‌عناوین هر فصل باید به صورت ذیل تنظیم شود:

۱. فرعی اول: بر اساس اعداد (۱، ۲، ۳، ۴ و ...)

۲. فرعی دوم: بر اساس اعداد ترکیبی دو رقمی (۱-۱، ۲-۱، ۳-۱ و ...)

۳. فرعی سوم: بر اساس اعداد ترکیبی سه رقمی (۱-۱-۱، ۲-۱-۱، ۳-۱-۱ و ...)

۴. فرعی چهارم: بر اساس اعداد ترکیبی چهار رقمی (۱-۱-۱-۱، ۲-۱-۱-۱، ۳-۱-۱-۱ و ...)

نتیجه‌گیری

فهرست منابع

۱۱. مهم‌ترین منابع (منبع‌شناسی پژوهش)

در تهیه فهرست منابع یا منبع‌شناسی باید به چهار نکته دقت شود:

الف. منابع دست‌اول باشد.

ب. منابع تخصصی و مستقیم مرتبط با مسئله تحقیق باشد.

ج. از ذکر منابع عمومی خودداری شود.

د. در معرفی منابع تحقیقی به شخصیت و اعتبار علمی نویسنده و گرایش و اعتبار ناشر توجه شود.

هـ. در فهرست منابع، باید مشخصات کتابشناختی آثار به صورت دقیق و کامل و شامل این اطلاعات درج شود:

نام و نام خانوادگی نویسنده، عنوان کامل کتاب، نوبت چاپ: محل نشر، ناشر، تاریخ نشر.